

20. Skugarevskij O.A. Metody diagnostiki narushenij pishevogo povedeniya/O.A.Skugarevskij. – Mn.:Bel.gos.med.un-t,2005. – 210 s.
21. Sokolova E. T. Issledovaniya "obraza tela" v zarubezhnoj psihologii / E. T. Sokolova, A. N. Dorozhevec // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Ser. 14 "Psihologiya". – 1985. – № 4. – S. 39–49.
22. Tiunova A.O. Psihodiagnostika ta psihokorekciya porushen obrazu tila u pidlitkiv [Tekst] : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.08 / Tiunova Alona Olegivna ; Nac. ped. un-t im. M. P. Dragomanova. - Kiyiv, 2016. - 19 s
23. Chajka V. K. Nervnaya anoreksiya u devochek i devushek / V. Chajka, L. Matycina, I. Babenko-Sorokokud. – Doneck : Lider, 2004. – 32 s
24. American Psychiatric Association «Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fourth Edition, Text Revision: DSM-IV-TR» – Washington, DC: American Psychiatric Publishing, Inc., 2000.
25. Cash T. F. Body Image: a handbook of theory, research, and clinical practice / T. F. Cash, T. Pruzinsky. – New York : Guilford Press, 2002. – 503 p.
26. Orbach S. Bodies / S. Orbach. — London : Profilebooks, 2009. — 182 p.
27. Mukai T. Mothers, peers, and perceived pressure to diet among Japanese adolescent girls / T. Mukai // Journal of Research in Adolescence. – 1996. – V. 6. – P. 309-324
28. Pretlow R. A. Overweight and obesity in childhood / R. A. Pretlow // Pediatrics. – 2008 – Vol.122(2). – P. 476-482.

УДК 373.5.091.313:331.548

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-13>

СУЧАСНІ МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Н.О. Мосол

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9355-5192>
nmosol.spp@gmail.com

Г.О. Бондар

магістр 1-го року навчання, Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5048-7748>
anna.o.bondar1@gmail.com

Мосол Н.О., Бондар Г.О. Сучасні методи активізації професійного самовизначення старшокласників. Статтю присвячено дослідженню питання професійного самовизначення старшокласників та методів його активізації. Було визначено та проведено аналіз чинників професійного самовизначення учнів старших класів у сучасних умовах. Зміст та форми профорієнтаційної роботи розглядаються в площині діяльності соціально-психологічної служби школи. Розкрито зміст і методи формування професійної спрямованості юнаків, які забезпечують підготовку школярів до професійного самовизначення. Аналізуються методи та прийоми активізації професійного самовизначення, що дає змогу школярам більш повно ознайомитися із професіями та збагатитися практичним досвідом. У статті представлено позитивний досвід розробки та використання активізуючих профорієнтаційних методів і створення та застосування профорієнтаційних програм з елементами активізації старшокласників.

Ключові слова: професійне самовизначення, вибір професії, професійна орієнтація, соціально-психологічна служба школи, активізація професійного самовизначення старшокласників.

Mosol, N.O, Bondarenko, H.O. Modern methods of activation of high-school students' professional self-determination.

The article is dedicated to the research of high-school students' professional self-determination and methods of its activation. The analysis of the factors of professional self-determination of high school students in modern conditions has been determined and conducted. The content and forms of professional orientation are described in the context of activities of the school social-psychological service. The choice of profession is a certain process, the features of which are due to individual characteristics of the subject of choice of profession and external factors. In a situation of professional self-determination, this is not an act of career choice, but a conscious and well-founded choice of perspectives for personal and professional development. We believe that the preparation of high school students for professional choice should be non-declarative but rather developmental. This necessitates the creation of optimal conditions for activating the processes of professional self-determination of senior pupils. For this purpose, there is a system of professional guidance, with special methods, such as professional orientation and counseling games, business games, interviews and consultations, diagnostic procedures, etc. The article presents a positive experience in the development and use of methods of professional orientation and the creation and application of professional guidance programs with the elements of activation of high-school students.

Keywords: professional self-determination, career choice, professional orientation, school social-psychological service, activation of professional self-determination of high school students.

Постановка проблеми. Кваліфіковані кадри виступають запорукою успішності країни, її позитивного розвитку. Сучасні соціально-економічні виклики обумовлюють необхідність формування свідомого і відповідального ставлення юнаків до побудови власної освітньої і майбутньої професійної траєкторії. Сучасний рівень безробіття в Україні є достатньо високим, а попит на спеціалістів не відповідає пропозиції. Типовою є ситуація, коли абітурієнти, вступивши до закладу вищої освіти, мають помилкове уявлення про обрану професію, що призводить до розчарування у навчанні, до зниження навчальної успішності, професійний вибір визнається «помилкою». Також наявність вищої освіти не дає гарантії отримати роботу після закінчення навчання. Крім цього, доволі часто диплом про вищу освіту не використовується за призначенням і людина працює не за фахом. Подібні ситуації свідчать про те, що існує гостра необхідність удосконалення існуючих традиційних форм та методів підготовки молоді до вибору майбутньої професії.

Саме в юнацький вік питання особистісного самовизначення і професійного самовизначення стають центральними. Професійне самовизначення виступає для старшокласників основою життєвизначення. З огляду на це, важливою є організація допомоги у виборі професії. Ми вважаємо, що підготовка старшокласників до професійного вибору повинна мати не констатувальний, а розвивальний характер. Це зумовлює необхідність створення оптимальних умов для активізації процесів професійного самовизначення старшокласників. Для цього існує система профорієнтації, використовуються спеціальні методи, як-от профорієнтаційні та профконсультаційні ігри, ділові ігри, бесіди та консультації, діагностичні процедури тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти проблеми самовизначення досліджені у роботах Б.Г. Анан'єва, Л.І. Божовіч, С.Л. Рубінштейна, Є.О. Клімова, М.С. Пряжникова. Проблеми формування професійної спрямованості учнів, розробці теоретичних і методологічних засад профорієнтації присвячені численні дослідження (О.Є. Голомшток, Є.О.Клімов, Є.М. Павлютенков, М.С. Пряжников, Г.К. Радчук, Б.О. Федоришин, С.М. Чистякова, П.А. Шавір та ін.). Ідеї розвитку особистості та формування готовності людини до прийняття рішення щодо професійного вибору знайшли відображення у працях К.О. Абульханової-Славської, О.Г. Асмолова, Л.С. Виготського, Е. Гінзберга, О.М. Леонт'єва, С.Л. Рубінштейна та ін.

Активне дослідження питання професійного самовизначення дало змогу визначити основні положення управління цим процесом (Є.О. Голомшток, Є.О. Клімов, М.С. Пряжников, С.М. Чистякова, П.А. Шавір). У сучасній психології теорія професійного самовизначення є досить розробленою – розглядаються його типи (М.С. Пряжников), моделі та рівні (Є.О. Клімов), компоненти (П.А. Шавір) та механізми (Н.В. Самоукіна, С.Д. Неверкович).

Водночас, проблема професійного самовизначення учнів юнацького віку стає все більш актуальною. Так, розширюються альтернативи вибору професій – сьогодні існує майже тисяча спеціальностей, які може обрати старшокласник. Професійне самовизначення є відповідальним та важливим кроком у житті кожної людини, адже результат цього вибору впливатиме на її подальше майбутнє: зумовлюватиме попит на ринку праці, обсяг матеріальної винагороди; впливатиме на її психофізіологічний та емоційний стан. Загострюється потреба у вивченні обдарувань учнів, їх інтересів та схильностей, а також дослідження умов, за яких ці інтереси та схильності перетворюються на дієві мотиви професійного самовизначення. Актуальним є пошук ефективних методів активізації професійного самовизначення.

Реформування освіти спрямована на створення необхідних умов для розвитку суб'єктних якостей учня, здатності до самостійного визначення напрямку своєї професійної діяльності, до побудови й реалізації життєвих планів, і, загалом, до життєтворчості. Традиційна система освіти не завжди вирішує ці завдання. Необхідність удосконалення методів активізації професійного самовизначення з урахуванням його складності та багатогранності вимагає подальшої розробки даного питання.

Мета статті – визначити психологічні особливості вибору професії та визначити сучасні методи активізації професійного самовизначення старшокласників.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У психолого-педагогічній літературі зазначається, що на професійне самовизначення впливає багато чинників: активність самого суб'єкта самовизначення, соціальні та економічні чинники, культура (М.С.Пряжников), відповідальність людини за своє життя в цілому (К.О.Абульханова–Славська), особливості професійної діяльності

(Є.О.Клімов, В. Зірег), особистісна зрілість та готовність до здійснення вибору (Д.О.Ленонт'єв), рефлексивні здібності (С.Д.Неверкович, Н.В.Самоукіна), особливості самосвідомості (П.А.Шавір), індивідуально–типологічні особливості суб'єкта професійного вибору (Т.В.Кудрявцев, А.В.Сухарев).

Вибір професії – це певний процес, особливості якого обумовленні індивідуальними особливостями суб'єкта вибору професії та зовнішніми чинниками. У ситуації професійного самовизначення центральним є не акт вибору професії, а усвідомлений та обґрунтований вибір перспективи особистісного та професійного розвитку [3].

Традиційно виокремлюють суб'єктивні та об'єктивні чинники вибору професії. До суб'єктивних належать інтереси (пізнавальні та професійні, інтерес до професії, нахили), здібності (психологічні властивості, що необхідні для успішного виконання певного виду діяльності), темперамент, характер. Група так званих об'єктивних чинників включає рівень підготовки (академічна успішність), стан здоров'я, поінформованість про світ професій та альтернативи професійного вибору Також визначають вплив соціальних факторів: соціального оточення, освітнього рівня батьків тощо. Дослідження демонструють, що більшість старшокласників не готові до вибору професії. Це зумовлює необхідність створення оптимальних умов для активізації процесів професійного самовизначення старшокласників [7].

Отже, спираючись на умови та фактори, що впливають на профорієнтацію, розглянемо методи активізації професійного самовизначення. Профорієнтація – це проведення комплексу заходів, що сприяють професійному самовизначенню та вибору оптимальної сфери діяльності. Головною метою профорієнтації є формування суб'єкта професійного самовизначення.

Під методами професійної орієнтації учнів слід розуміти способи спільної діяльності педагога й учнів, які забезпечують підготовку школярів до професійного самовизначення. Вони поділяються на: пояснювально-ілюстративні або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, демонстрація та ілюстрація явищ і процесів); інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження, робота з навчальною та іншої літературою); активні методи (ділові ігри, метод занурення з елементами гри, «мозковий штурм», контекстне навчання, ігри-вправи, розгляд і аналіз профорієнтаційних ситуацій, тематичні дискусії, виробничі задачі з використання технічних, технологічних і економічних ситуацій, змагальні методи і ін.) [6].

Найбільшого розповсюдження в сучасній профорієнтаційній практиці набули ігрові методи. Ділова гра – це в певному розумінні репетиція виробничої чи соціальної діяльності людини. Цей метод дає нагоду «програвати» будь-яку конкретну ситуацію, що допомагає краще розуміти поведінку людини, визначати спонукальні сили діяльності в ту чи іншу мить реальної події. Переваги активних методів полягають у тому, що вони поглиблюють інтерес учнів до вирішення проблеми професійного самовизначення та стимулюють до вибору майбутньої професії. Моделювання в діловій грі типових ситуацій, що виникають у реальній практиці професійної діяльності сучасного фахівця, створює умови максимального наближення до виробничих процесів різних видів професійної діяльності. Поєднання елементів професійної і навчальної діяльності з елементами гри знімає психологічну напруженість у діях підлітків при вирішенні актуальних для них завдань. Ігрові методи поділяються на: дидактичні ігри, ігри-вправи, сюжетно-рольові (імітаційні, операційні), ігри-змагання. Усі вони допомагають вирішувати не лише навчальні та виховні, а й профорієнтаційні завдання.

У профорієнтаційній роботі досить поширеними є також ігри-вправи. До них належать різноманітні конкурси, вікторини, кросворди, ребуси, шаради, загадки тощо, а також комплексні завдання – ігри на зразок «запитання – відповідь», коли учні ставлять один одному запитання і відповідають на них. Такі ігри-вправи зорієнтовані на вдосконалення пізнавальних здібностей учнів і спрямовані на усвідомлення та закріплення профорієнтаційного матеріалу, його використання в нових умовах. Ці методи розвивають спостережливість, увагу, пам'ять, емоції та почуття, волю й інші психічні процеси і якості особистості. У процесі гри-вправи, яка займає, як правило, 10-20 хвилин, відпрацьовується вміння приймати оперативні рішення виробничого характеру та узгоджувати взаємодію окремих ланок виробничої системи.

Рольові ігри – ігри з одним або кількома партнерами, головним призначенням яких є створення умов для надання можливості учасникам діяти в межах запропонованих ролей. Залучення школярів до виконання певних ролей створює умови для активної участі в обговоренні соціально важливих проблем трудового колективу, збагачує досвід відповідної діяльності. Рольові ігри, як правило,

поділяються на імітаційні та операційні. Під час першої імітується діяльність будь-якої організації, установи, її підрозділів (кабінет начальника цеху, учительська тощо). Операційні ігри допомагають відпрацювати виконання конкретних, специфічних операцій, що стосуються різних професій.

В окремих випадках досить ефективним методом профорієнтаційної роботи є тематичні дискусії. Вміло організована педагогом дискусія викликає в учнів підвищений інтерес до особливостей професійного самовизначення в сучасних умовах. Тому її доцільно використовувати у профорієнтаційній роботі при вирішенні гострих та неординарних питань професійного вибору. Зміст діяльності учасників дискусії ґрунтується на обговоренні певного виробничого явища та події, позитивно впливає на розвиток логічного мислення та формує вміння критично оцінювати і творчо вирішувати актуальні проблеми.

Для ефективності профорієнтаційної роботи варто використовувати також професійні проби. Професійну пробу можна визначити як профвипробовування, яке моделює елементи конкретного виду професійної діяльності (завершений процес) і сприяє свідомому, обґрунтованому вибору професії. Під час професійних проб: даються базові відомості про конкретні види професійної діяльності; моделюються основні елементи різних видів професійної діяльності; визначається рівень готовності до виконання проб; забезпечуються умови для якісного виконання професійних проб. У процесі тієї чи іншої професійної проби в учнів актуалізуються отримані знання й уявлення про конкретну сферу професійної діяльності, формуються початкові професійні вміння і погляди на себе як суб'єкта професійної діяльності. В основу професійних проб покладено ідеї японського професора С. Фукуями [9], згідно з якими професійна проба виступає найважливішим етапом у сфері професійної орієнтації. У процесі виконання професійних проб учень одержує досвід роботи з обраної професії і намагається визначити, чи відповідає характер цієї діяльності його здібностям й умінням [4].

Ефективними методами в системі традиційної професійної орієнтації учнів є методи вирішення проблемних ситуацій, до яких належить також і «кейс-метод» (case study). В сучасній профільній школі «кейси» якраз і перебувають у площині збагачення досвіду юнаків і дівчат у вирішенні проблемних профорієнтаційних ситуацій (поле пошуку інформації про професію, розробка або ж корекція програми професійного самовдосконалення, стратегія і тактика вибору професії, сучасне і майбутнє середовище праці тощо). До групи цих методів належать: метод вивчення ситуацій (case studies), метод ділових історій (case stories); безпосередньо метод кейсів (case method) як аналіз та вирішення практичних ситуацій. Залежно від мети використання їх поділяють на ілюстративні, аналітичні та пов'язанні з необхідністю прийняття рішення. Специфічною особливістю цих методів є те, що проблемні ситуації для аналізу та знаходження рішення беруться з безпосередньої практики і вирішуються учнями самостійно. Функціями організатора (психолога або педагога) за умови використання цього методу, є підготовка переліку проблемних ситуацій, інструкція та опосередковане керівництво процесом дискусії.

Методи активізації професійної діяльності можуть бути реалізовані також в закладах позашкільної освіти. Так, формування професійної спрямованості старшокласників досить ефективно реалізується у позашкільних навчальних закладах [1].

Закон України «Про позашкільну освіту» [2] визначає «задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні» одним із основних завдань позашкільної освіти. Закон визначає такі напрями роботи з молоддю як підготовка до активної професійної діяльності у творчих об'єднаннях художньо-естетичного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, науково-технічного, дослідницько-експериментального, фізкультурно-спортивного, військово-патріотичного, бібліотечно-бібліографічного, соціально-реабілітаційного та іншого спрямування. Роль позашкільних навчальних закладів у формуванні професійної спрямованості старшокласників зростає у зв'язку з тим, що вони мають значні можливості наповнення цього процесу профорієнтаційними ресурсами (проходження виробничих, польових і соціальних практик; організація занять в установах професійної освіти, залучення викладачів вищих навчальних закладів, фахівців-професіоналів тощо). Це обумовлює цілеспрямованість і результативність процесу вибору старшокласниками майбутньої професійної діяльності. Цікавою, на наш погляд, є розроблені навчально-методичні матеріали, наприклад навчальна програма «Вибір майбутньої професії» [1]. Ця програма розрахована на 144 години (48 годин на теоретичний матеріал та 96 годин – практична діяльність) та передбачає один рік навчання за основним рівнем у позашкільному навчальному закладі вихованців віком від 15 до 17 років. Програма

ознайомлює учнів із загальними основами вибору професії (інформаційними, психологічними, практичними), знання яких сприятиме прийняттю адекватного рішення про майбутній професійний шлях. Зміст навчальної програми містить теми, що спрямовані на формування готовності до особистісного й професійного самовизначення та мотивацію на досягнення життєвого успіху. Розвитку компонентів професійної спрямованості (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, компоненту довільної спонуки, практично-діяльнісного) сприяють такі теми, як «Світ професій. Сучасний ринок праці», «Індивідуально-психологічні особливості особистості», «Інтереси, здібності, нахили особистості», «Класифікація професій. Професіограма», «Професійний план. Вибір професії», «Здоров'я та вибір професії. Професійна придатність», «Стратегія пошуку і отримання роботи».

У процесі навчання за програмою особлива увага приділяється організації професійних проб старшокласників, що моделюють елементи конкретного виду трудової діяльності і сприяють обґрунтованому вибору майбутньої професії. Здійснення старшокласниками професійних проб також дає нагоду сформуванню цілісного уявлення про конкретну професію, групи споріднених професій, сфери діяльності; сприяє закріпленню набутих вмінь, навичок і знань та застосуванню їх на практиці [1].

На наш погляд, важливим чинником професійного і особистісного самовизначення є організація наукових заходів для школярів – наприклад, Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів (організатором виступає Мала академія наук – МАН). Так, учні отримують навички науково-дослідницької діяльності: працювати з літературою, експериментувати і робити висновки, представляти і захищати свою роботу перед компетентною аудиторією. Такий досвід створює умови для інтелектуального та творчого розвитку, професійного самовизначення старшокласників, сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни.

Крім вищезазначених методів активізації професійного самовизначення існують активізуючі профорієнтаційні опитувальники, схеми аналізу і самоаналізу ситуацій самовизначення, карткові інформаційно-пошукові системи, настільні ігрові профорієнтаційні методики тощо, які можуть бути використані фахівцями психологічної служби школи або рекомендовані педагогам.

Головна вимога до методів активізації професійного і особистісного самовизначення – їх зрозумілість і доступність для практичного використання. Слід зазначити, що активізуючі методи припускають імпровізацію при їх використанні, при цьому методики мають різні рівні складності, оскільки підлітки і фахівці відрізняються різним ступенем готовності до імпровізації. Так деякі методики (наприклад, карткові профконсультаційні ігри) дозволяють змінювати рівень складності по ходу проведення гри. Важливою особливістю активізуючих методик є наявність часу для їх проведення. Наприклад, більшість профорієнтаційних ігор із класом і активізуючих опитувальників розраховані на урок (40-45 хвилин), карткові і настільні ігри – приблизно на 1,5-2 години роботи в режимі індивідуальної і групової консультації [5].

Слід зазначити, що у системі професійної орієнтації учнівської молоді традиційно використовуються окремі елементи для активізації професійного самовизначення старшокласників на етапі закінчення ними загальноосвітньої школи [8].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Вибір професії – важливий етап професійного самовизначення, вихідна подія професіогенезу особистості. Динаміка психічного розвитку особистості актуалізує питання готовності старшокласників до здійснення такого життєво важливого вибору. Реалізація успішного та ефективного професійного самовизначення у виборі професії потребує створення оптимальних психолого-педагогічних умов для активізації процесів професійного самовизначення старшокласників.

Надання допомоги у професійному та життєвому самовизначенні старшокласників є одним із пріоритетних завдань соціально-психологічної служби школи. Система профорієнтації, використовуються спеціальні методи, як-от профорієнтаційні та профконсультаційні ігри, ділові ігри, ігри-вправи, кейси, бесіди та консультації, діагностичні процедури, тренінги. Щоб допомогти старшокласникам з визначенням їх професійного шляху, важливо проводити профорієнтаційну, профконсультаційну роботу, надавати психолого-педагогічну підтримку, проводити індивідуальну та групову роботу. Психолого-педагогічна підтримка включає в себе в тому числі проведення просвітницьких, ознайомлювальних занять, організацію факультативів, де буде викладатися не тільки теоретична, а й практична частина, яка дасть змогу реально оцінити свої потенційно важливі якості, визначити професійні інтереси та нахили, визначитися із побудовою власної освітньої і майбутньої

професійної траєкторії. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробці та апробації профорієнтаційної програми з метою активізації професійного самовизначення старшокласників.

Література

1. Артеменко О. А. Зміст і методи формування професійної спрямованості старшокласників у позашкільних навчальних закладах / О.А. Артеменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2016. - Вип. 20(1). - С. 36-45.
2. Закон України «Про позашкільну освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. – 512с.
4. Кузів М. З. Форми та методи профорієнтаційної роботи в Україні / М. З. Кузів // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 140-146. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2016_1_27.
5. Лещук Г. Форми та методи профорієнтаційної діяльності соціального педагога / Г. Лещук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. - 2011. - Вип. 21. - С. 106-110.
6. Мельник О.В. Зміст, форми та методи профконсультаційної роботи зі старшокласниками в процесі профільного навчання: науково-методичний посібник для вчителів / О.В.Мельник. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 56 с.
7. Мосол Н.О. Психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників / Н. О. Мосол // Проблеми сучасної психології. – Запоріжжя, 2012. – № 1. – С. 108–112.
8. Федун Л.М. Сучасні методи активізації професійного самовизначення старшокласників / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення, 2011. – С. 288-299.
9. Фукуяма С. Теоретические основы профессиональной ориентации / С.Фукуяма. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1989. – 189 с.

References translated and transliterated

1. Artemenko O. A. Zmist i metodi formuvannja profesijnoji sprjamovanosti starshoklasnikiv u pozashkil'nih navchal'nih zakladah / O.A. Artemenko // Teoretiko-metodichni problemi vihovannja ditej ta uchniv's'koji molodi. - 2016. - Vip. 20(1). – S. 36-45.
2. Zakon Ukraїni «Pro pozashkil'nu osvitu» [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
3. Klimov E.A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija. – Rostov-na-Donu: Izdatel'stvo «Feniks», 1996. – 512s.
4. Kuziv M. Z. Formi ta metodi proforientacijnoji roboti v Ukraїni / M. Z. Kuziv // Naukovi zapiski [Nizhins'kogo derzhavnogo universitetu im. Mikoli Gogolja]. Psihologo-pedagogichni nauki. - 2016. № 1. – S. 140-146. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2016_1_27.
5. Leshhuk G. Formi ta metodi proforientacijnoji dijal'nosti social'nogo pedagoga / G. Leshhuk // Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija : Pedagogika. Social'na robota. - 2011. - Vip. 21. - S. 106-110.
6. Mel'nik O.V. Zmist, formi ta metodi profkonsul'tacijnoji roboti zi starshoklasnikami v procesi profil'nogo navchannja: naukovometodichnij posibnik dlja vchiteliv / O.V.Mel'nik. – K.: Pedagogichna dumka, 2008. – 56 s.
7. Mosol N.O. Psihologichni aspekti profesijnogo samoviznachennja starshoklasnikiv / N. O. Mosol // Problemi suchasnoji psihologii. – Zaporizhzhja, 2012. – № 1. – S. 108–112.
8. Fedun L.M. Suchasni metodi aktivizaciji profesijnogo samoviznachennja starshoklasnikiv / Aktual'ni problemi profesijnoji orientaciji ta profesijnogo navchannja naseleennja, 2011. – S. 288-299.
9. Fukujama S. Teoreticheskie osnovy professional'noj orientacii / S. Fukujama. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1989. – 189 s.